

Kitekintés Párizsra – a polgári életforma népszerűsítése a magyar reformkorban

Francia művelődés – hazai művelődési program, 1825–1848

„Nincs ország és nemzet a világon, csak úgy részben is, részese az európai műveltségnek, melyre Franciaország befolyást ne gyakorolna, külalak, divat, sőt még gondolkodás is, ha nem létezt, de ébredést innen nyer.”¹ Magyarországon e befolyást a kialakuló időszaki sajtó közvetítette a reformkori közönség számára, különös „momentumaként” politikai fejlődésünk történetének. Ugyanakkor: „az írók elméjének az olvasó ízlése szerint kell felébresztetni és megnemesíttetni...”² A sajtó a legfontosabb közvetítő, de meghatározza ezt az érdeklődést a közönség ízlése és műveltsége.

Elég tehát megvizsgálunk a folyóiratok számtalan francia tárgyú cikkét, tudósítását s mérhetetlen bőségű híryanagát, hogy bebizonyítsuk: az európai műveltség fő kiindulópontja számunkra – Párizs. Néhány cím ízelítőül: *Párisnak magyarosító ereje van* (Egressy Gábor); *Párisi képek* (Fekete Soma); *Levéltöredék Párisból, Páris és a franciák* (Iryni József); *Páristól Lyonig* (Erdélyi János); *Külföldi levelek Párisból; Levelek Emiliához* stb. Ezek a hosszabb, folytatásos tudósítások, riportok, útleírások elsősorban már a divatlapokban (*Honderú, Pesti Divatlap, Életképek*) jelentek meg, bizonyítva a szerkesztők felismerését: a közönség érdeklődése nem szűnik Franciaország iránt: „külalak, divat, sőt még gondolkodás tekintetében is...” Iryni József felismerése összefoglaló jellegű is lehetne – nemzeti ébredésünk Párisból ered. „A vigyázó szemetek Párisra vessétek” – felhívás most teljeseedik ki igazán, mindegy, hogy hány ezer százból, forrásból kialakulva, de végül a politikai ébredés folyamává szélesülve. Lényegében a Széchenyi-eszmék megvalósulásának a kezdetén vagyunk. A polgári művelődés terjesztése, önmagunk művelése az első logikai lépés a nemzet felemelkedéséhez. S szükséges hozzá: tanulás, kitekintés, önkritika, önismeret.³

MADÁCSY PIROSKA (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

1 Iryni József: Naplótöredékek. *Athenaeum*, 1842, II, 52. sz., 412.

2 Külföldi Írók értekezései a Francia nyelv közös elterjedése okairól. *Felső Magyar Országi Minerva*, 1830. június, 218.

3 *Hitel*. Írta Gróf Széchenyi István. Pesten, 1830. Mit kell tenni és min kell kezdeni! 182-183.

A Párizsról és a franciákról szóló vallomások mindig alkalmat adnak a hazai viszonyokról való véleménynyilvánításra, az önismeret fejlesztésére és az önkritika gyakorlására – az igényesebb olvasók számára. De ha átnézzük azt a mérhetetlen mennyiségű híryanagot is, mely a „külalakkal és a divattal” foglalkozik, érdekes következtetésekre juthatunk. A látszólag felesleges és buta kis tudósítások, pletykák, párizsi „kacsák” szinte tendenciózusoknak tekinthetők, a nálunk még nem létező polgári életforma propagálásának a mindennapi reformkori olvasó tájékoztatására. „A külföldiek kimíveltsége által indíthatatik valamely Nemzet az előhaladásra, de ha egyszer elindított, saját erejéből kell továbbmennie, s továbbmenetelének oly utat szabnia, melly saját érzéseire s körülményeire van alkalmaztatva.”⁴ Elsősorban a harmincas évek elejétől tapasztalhatjuk, hogy a sajtó valósággal elárasztja a hazai mindennemű és származású olvasót Párizs újdonságaival. A hazai haladás, az itthoni gyarapodás alapja a tudomány, a gazdálkodás, kereskedelem modernizálása a realitások talaján: anyagi építkezés és művelődés együttese. Így növekedhet a nemzet ereje nyugati mintára. A hírek, melyek a Külföldi Szemle (*Pesti Divatlap*); Egyveleg, Külhírek (*Rajzolatok*); Intézet, Szorgalom (*Honművész*); Különféle (*Regélő*); Elegytár (*Társalkodó*); Hírfűzér (*Athenaeum*) stb. című rovatokban jelennek meg, a fentebb említett Széchenyi-féle polgárosító program tételeit tükrözik. A kultúra anyagi, szociális és szellemi arculatának megfelelően a közvetítésnek adó híreket így csoportosíthatjuk: tudomány, kereskedelem, gazdaság, politika; művelődési program (etikai, emberi magatartás, sajtó, könyvtár, színház, zene, képzőművészet); divat, pletyka, magyar hírek Párizsból. A tudomány fellegvára az Akadémia. Mégis, amikor 1830-ban végre megalakul a magyar akadémia, elsősorban nem tudományos intézmény, hanem a nemzeti művelődés, a nemzeti ízlés fölötti örökös tüzét tűzi ki célul, s legfőbb eszménye: a nemzetnevelés.

A tudomány tehát eszköz a nemzet eljövendő boldogságához, tolmácsolja a jelmondatul választott két szó: „Borura derü!” (Ez az üzenet a nemzethez mégis egyetemes jellegű, mert kifejezi egy korszak szellemét.) Tudományon sem a természettudományokat értik elsősorban, hanem a nyelvtanulmányt, az irodalmat, a művelődést, a bölcsességet és a művészetet. A klasszicizmus szellemében, Kazinczy tanítása szerint: aki író, az egyúttal tudós és literátus ember. (Vörösmarty pl. azt írja a Tudományos Gyűjteményben Barthélemy és Méry francia költőkről, hogy „különös tünemény valának a tudós világ előtt”). Zolnai Béla ezt így foglalja össze: Írói sors: filozófus élet, biedermeier rezignáció és polihisztorság.⁵ Tudomány és irodalom tehát egybekapcsolt fogalmak. Tudós író, józan ész! (Bajza). Mit tekintett a pesti Magyar Tudós Társaság legfontosabb feladatának? A nemzeti ízlés csinosítását, ugyanolyan nyelvművelő társaságként, mint a kétszáz évvel ezelőtt megalakult francia akadémia. Első konkrét lépése pedig: idegen klasszikusok, főleg francia művek fordításával pótolni az

4 *Felső Magyar Országai Minerva*, 1830. I. m. 218.

5 Vö. Zolnai Béla: *A magyar biedermeier*. Budapest, 1940, Franklin-Társulat, 80-100.

eredeti magyar művek hiányát. (Csathó Pál Victor Hugo, Dumas, Scribe darabjait fordítja magyarra.) Ehhez kapcsolódik a *Tudománytár* folyóirat programja, melyet Schedel Ferenc állított össze. „Tartalma tudományos, encyclopaediai legyen, kiterjeszkedjék az emberi tudás minden ágaira, leginkább azonban a jelen idő haladásaira: előadás formája értesítő és közlő jellegű legyen, iránya pedig: hogy azon hazánk fiai, kik külföldi folyóiratokat nem kaphatnak, műveltségi szükségüknek ebben némi pótlékát leljék.”⁶ A kötetek tehát eredeti és fordított cikkeket közöljenek, valamint könyvismertetéseket és egyéb „műveltségi tudósításokat”. A *Tudománytár* számai ennek a célkitűzésnek megfelelően rendszeresen közölnek fordított cikkeket, igaz gyakran német közvetítéssel: a *Revue universelle*-ből, a *Bulletin universel des sciences*-ből, a *France littéraire*-ből, a *Journal des savants*-ből stb., kiváló fordítók: Schedel Ferenc, Vajda Péter, Kazinczy Gábor. A cikkek, témákat tekintve főleg literatura központúak – kitekintés az angol, német, orosz lengyel és elsősorban a francia korabeli irodalom teljességére, de érintik a természettudomány, az orvosi tudomány, az út-, föld- és népleírás, az ember és a föld teóriája témaköröket is.⁷ A leginkább figyelemre méltó a *Tudománytár* cikkeiben, hogy az európai művelődés közvetlen visszhangját akarják adni, és szinte azonnal fordítják az előző évben megjelent cikkeket.

Ugyanilyen közvetlen reagálásként foghatók fel azok a korabeli időszakai sajtóban megjelent hírek is, amelyek az 1830-as, '40-es évek francia akadémiajáról szólnak, és amelyek valahogy ellentmondásosak és bizonytalankodók is. A fentebb említett okok miatt az összehasonlítás ugyanis rendkívül nehéz. Most született, vadonatúj, műveltséget szervező és irányító intézményünk, a Magyar Tudós Társaság, hogyan is tudna lépést tartani a világhírű, kétszáz éves franciaival? Mit tanulhatunk tőlük most, és mit kell elutasítanunk, másképpen csinálnunk?

A francia akadémia újításairól érdekes adatokat közölnek. Az akadémiai pályadíjakra vonatkozóan dicsérően és pejorative felfoghatunk két közleményt: „A francia Académie Párisban a legjobb öt felvonásos és versben írt szomorú vagy vígjátékra, melly miként az erkölcsre nézve hasznos, úgy a művészet

6 *Tudománytár*, 1834, II, 1.

7 Az arabiai beduinok és vahabiak. Francziából Petrovics Fridrik. Földrajzi, néprajzi ismertetés. A *Bulletin universel des sciences* 1831. Sect. 6. Nro. 4. szerint. *Tudománytár*, 1834, I, 147–161. A föld teóriája Ampere szerint. (Fizikai és földrajzi keletkezés) Ford. Schedel Ferencz a *Revue universelle* 1833-diki 2.d. kötetéből. *Tudománytár*, 1834, I, 182–198. Celebes (Reinzi úr utazásaiából) Ford. Csató Pál a *France littéraire* 1833, I. kötetéből. Útleírás Óceánia szigeteiről. *Tudománytár*, 1834, II, 31–53. Az emberi nem tökéletesedhetése. Francz. Vajda Péter Brétillot után. *France littéraire*. 1833, IV. füz. *Tudománytár*, 1835, VII, 37–68. Orvosi tudomány. Fordítva a *Bulletin litt. et scient.* Nro. 7. 1836 után A.B.P. *Tudománytár*, 1838, Új folyam. II. kötet. Út, föld és népleírás. *Lettres sur l'Islande*, par X. Marmier Paris 1837, I. köt. *Bulletin litt. et scientif.* Nro. 4. 1837 után A. A. *Tudománytár*, 1841, 115–117. Az emberfaj – előtti föld. Cuvier fölfedezései. *Revue univ.* 1834, VI. Schedel Ferencz. *Tudománytár*, 1835, VII. 76–92. A szárazföldek újsága. Cuvier nyomozásai. *France litt.* 1832, I. Schedel Ferencz. *Tudománytár*, 1835, VII, 92–100.

kívánatainak is megfeleljen, tíz ezer franc jutalmat tett ki.”⁸ – Vannak-e nálunk pályadíjak, és ha vannak, mekkora ez az összeg – jelentheti e hírecske. Egy 1845-ös külhír viszont így hangzik: „Párisban az académie française múlt hó 9-kén 4 tagú bizottmányt nevezett ki, melly az 1834-től 1844-ig előadott öt föl-vonásos kötött nyelven írt drámák legjobbjának a 10 ezer franknyi jutalmat oda ítélje. Meglátjuk, kié lesz a koncz...”⁹ Üzletté vált tehát a művészet, aprópénzre váltották a tehetséget.

Az akadémiai hírek ezekben a rovatokban sem a tudósoknak szólnak első-sorban, hanem a polgárosuló olvasóközönségnek. Érdekes véleményt olvasha-tunk a költő és tudós megkülönböztetéséről is, mely jelzi, hogy az általános felfogás szerint nálunk a költői mesterség még mindig komolytalan foglal-kozásnak számít. „A költő és tudós, két különböző, egy testben lakó ember. A költő és tudós nem állhat meg egymás mellett. Utóbbi az elsőnek hamvaiból jó létre. Mihelyt meghalt a költő, a tudós örökösül hagyományában, megtisztítja, kiveri azt, megjobbítja, s aztán fölékesíti magát vele... A párisi költő fiatal, sápadt homloka van, közönségesen sorvadásban sínlődik. Soha nincs melegen öltözve, soha nem eszik, ő érzéssel teljes minden iránt (a tudós mindennek az ellen-kezője).”¹⁰ E byroni magatartású költőt nem lehet tehát a tudóssal azonosítani, de ki cáfolhatná, hogy nincs a tudós költőkre szükség – itthon? Széchenyi is fejlődésünk egyik legfőbb akadályának tartja, hogy egyetemünk színvonala alacsony, nincsenek tudósaink, s nem értékeljük más nemzetek tudományait sem. Hiszen ennek a polihystori feladatnak kell megfelelnie a legkiválóbb író-inknak, csak így tudják teljesíteni küldetésüket az „átmenet” korában.

A Magyar Tudós Társaság megreformálásának időszerűségéről, egyébként megint csak francia mintára, 1848-ban Balogh Pál szól.¹¹ „A francia akadémia egy független, s magát tulajdon törvénye által igazgatott testület, mellyet a fran-cia kormány, mint illyet tekint és tisztel, lényeges befolyást gyakorol a nemzet tudományos műveltségére, sőt politikai állására is. A francia akadémia 1845-ben az első évharmadban 16 ülést tartott, s egy ünnepélyes közgyűlést. Itt 420 tudom-ányos értekezést bíráltak el, 72-öt felolvastak.” Ezek az adatok is bizonyítják, hogy óriási kiterjedésű munkát végeznek, minden népet érintő fontos kérdés-ben részt vesznek. A francia tudós legnagyobb kitüntetése az akadémiai tagság, rendes fizetése 1200 frank. Például a híres költőnek, Hugo Victornak csak ne-hezen sikerült az Académie Française-be bejutnia. Ugyanakkor, mi a helyzet nálunk? Szigorú a cikkíró véleménye: mi eddig sem anyagi, sem erkölcsi te-kintetben akadémiankért semmit sem tettünk! Az akadémiai tagságot bárki elnyerheti, Kazinczy és Vörösmarty mellett Kisfaludy Sándor, Döbrentei Gá-bor, Szász Károly, Czuczor Gergely stb. Nem követelik meg tehát a tagoktól

8 Külhírek. *Rajzolatok*, 1836, II, 75. sz., 600.

9 Külhírek. *Vidéki futár a Honderűhöz*. 1845, 5. sz., 96.

10 *Rajzolatok*, 1836, II, 66. sz., 525.

11 Egy pár szó a Magyar Tudós Társaság ügyében (Balogh Pál). *Társalkodó*, 1848, 18. sz., 137.

a magasfokú tudományos munkásságot, elég, ha író valaki, vagy érti a művészetet. A Pesti Magyar Tudós Társaság ülései unalmasak, mire hívják meg az embert? Szomorú emlékbeszédre.¹² Komoly problémánk, hogy nincs egyetlen igazán tudományos folyóiratunk sem, pedig megvan rá az igény. Ezért vegyünk példát Franciaországról, ahol az ifjúságra a nemzet bizodalommal tekint, ahol az ifjúság a tudományos műveltséget tekinti a polgári haladás valódi alapjának, „s ez egyedüli föltétele az emberi méltóság és szabadság okos élvezetének!”¹³ Így aztán a „műveltségi tudósítások” igyekeznek tájékoztatást adni a franciaországi orvostudományok és természettudományok fejlettségéről is, természetesen csak alkalmi jelleggel és nem mindenre kiterjedően. Vajda Péter írja az *Athenaeum* Egyveleg című rovatának párizsi híreit. A tudományt szolgálják az oktatói intézetek is, 1832-ben 47 népoktató-tanító intézet volt, 1834-ben már 62.¹⁴ Sajnos a természettudományra vonatkozó hírek meglepően ritkák és a művészettel, kultúrával összevetve pontatlanok. Két akadémiai hír például: „Megvizsgálták tudományosan Napóleon koponyáját Párizsban az akadémia ülésén, eszerint a vizsgálat szerint egészen más embernek kellett volna lennie.” „Vagy előadást tartottak Cameleon gyík színváltozásairól.” Csupán a *Honművész* című lap sokoldalúságát bizonyítja, hogy néhány természettudományra vonatkozó hírt közöl.¹⁵ A „kitekintés” lényegesen több adatot tartalmaz a francia gazdasági élet és kereskedelem, a közlekedés fejlettségéről. „Franciaországnak 1837 óta van egy vasútja, de készül már a többi. Jelenleg 1663 híd van, vashidak, de Párizsban lánchidak is. 84 gőzhajó, 44 utasszállító, 21 tengerihajót vontat, 17 teherszállító. Franciaországban már egy léghajó is felszállt három órára. Tervezik egy híd-alagút építését Calais-tól Dowerig. Nagy a levélközlekedés is: egy nap 200 ezer levelet kézbesítenek.”¹⁶ A szorgalom, a gazdaság és a kereskedelem című rovatok szinte mindenről tudósítanak: a párizsi zálogházakról, a biztosítótársaságokról, a legtöbb az életbiztosítótársaság. Igen fontos tehát a tőke összpontosítása. Hogyan fejlődik a gazdaság? Daguerre képcsinálásáról, az üvegszövésű szövetekről, a párizsi légszeszvilágításról, a könyvnyomtatásról, a francia emberek szorgalmáról is szólnak a hírek. A kereskedelem Párizsban rendkívül fejlett, a boltok száma nagy, a kereskedők nyájasak és előzékenyek, a forgalmat fellendítik a vevőt édesgető hirdetések, nagy az árubőség, még exportra is telik: például évenként 60 millió tojást küldenek a franciák Angliába.¹⁷

12 Erdélyi János: Eredeti levelezés külföldről. A francia akadémiai közgyűlés. *Pesti Divatlap*, 1844, 14. sz., 13-14.

13 I. m.

14 Intézet. *Honművész*, 1836, 13. sz., 100.

15 Természet-tudomány. *Honművész*, 1834, 85. sz., 674, 427.

16 Francia vasúttak. *Honművész*, 1840, 21. sz. 163; Elegytár. *Társalkodó*, 1838, II, 90. sz., 356 Egyveleg. *Honművész*, 1836, 92. sz., 730; Egyveleg. *Athenaeum*, 1839, II, 11. sz., 176.

17 Vö. *Honművész*, 1835, 68. sz., 541; 1840, 94. sz., 755; *Rajzolatok*, 1836, II, 60. sz., 479.

Az itthoni olvasókat bizonyára szórakoztatta ez az újszerű hírkavalkád. Az adatok pontossága megkérdőjelezhető, de nem is ez volt fontos – információkat kaptak, s apróságokból felmérhették mekkora a lemaradásunk, milyen nagy szükség lenne az itthoni termelés, gazdálkodás, kereskedés fellendítésére. Az emberiség fejlődésének alapfeltétele, hogy az érdek értéké váljon, hogy a tehetségesebb segítse a fejletlenebbet: „szellemiek nélkül nem gyarapodhatnak az anyagiak, de anyagiak nélkül sem fejlődhet a szellem...”¹⁸ A közös értékeket csak az egyéni értékek fejlesztéséből lehet létrehozni. Önmagunk műveléséhez erkölcsi megerősödésünk is hozzátartozik. Ha anyagi javaink gyarapodnak, önmagunkkal is foglalkozhatunk, hiszen a hazai elmaradás oka a nemesség romlottsága is. Az erkölcsnevelő szándék benne van a kor elvárásaiban. Ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a külhírek között igen sok szól a francia neveltetésről, iskoláról, erkölcsokról. Vagy pozitív, vagy negatív példákat hoznak a hazai olvasó okulására. „A mostani francziák még mindig színpadi szájuak, de most több becsületesség van egyetlenegy párisi szalonban, mint Voltaire hazájában egész Franciaországban! Az érzelmek komoly őszintesége jellemző, a nemzeti bölcsesség valódi elemei mozgásban vannak.”¹⁹ Milyenek a francia ember sajátos jellemvonásai? A franciához hasonló nincs: „élénk, nemes, nyájas, szelíd egy bizonyos pontig, szorgalmas, hétköznapi munkában van, templomba vének s dologra tehetetlenek járnak! Még táncolni és játszani is rendkívüli szorgalommal járnak!”²⁰ Gyermekük neveltetésére is sok gondot fordítanak, általában intézetekben taníttatják őket, ahol a természettudományokat inkább elsajátíthatják, mint a klasszikus tudományokat. Az oktatás magas színvonalának érdekében létrehoztak egy jótékony egyesületet, mely a szegény iskolamestereket támogatja. A rossz útra tért fiatalokkal külön foglalkoznak egy párizsi javítóházban, a fogház egy részét elkülönítették a fiatal vétkesek számára, akiket oktatnak, sőt dolgoztatnak.²¹

A fentebb olvasott hírek tökéletesen megfelelnek a mindennapi, hazai olvasó világnézeti attitűdjének, biedermeier motívumainak: „a családiasság kultusza, emberszeretet, filantrop érzékenység, az irodalom pedagógus hajlamai, szelíd lemondással menekülni a politikai életből a családi kör magányába, az érzelmek és képzelmelek, a hasznos multságok és nemes időtöltések otthonába...”²² De felfoghatjuk mindezt éppen ellenkező előjellel is. Az erkölcsi „fundus” – Széchenyi szerint is – a jövő legbiztosabb alapja. Mi akadályozza nálunk, talán jelenleg is, az ember tökéletesedését? Bizonyos nemzeti hibák. A kényelemszeretet, az önzés, az álmodozás, az anarchia, a hatalomvágy, a nemzetietlenség stb. – tehát az előbbi francia karakter ellentettje, s az erkölcsi alap részei: a bátorság, szótartás,

18 Vö. Széchenyi István: *Hitel*. Pesten, 1830, 153–220.

19 Egyveleg. A régi és a mostani Páris (Kéri). *Athenaeum*, 1840, II, 13. sz., 208.)

20 Levél Párizsból. Január 27. (Zsivora György). *Rajzolatok*, 1835, 12. sz., 70.

21 Vö. *Társalkodó*, 1837, I, 12. sz., 44.

22 Vö. Zolnai Béla: *A magyar biedermeier*. 1940, 9–10.

családszeretet, tolerancia, becsület – hibáznak. A romlott erkölcsök, a házasság és a családi élet normáinak felbomlása is belső problémánk. A francia vonatkozású hírek erre vonatkozólag negatívak, s intő példaként állnak az olvasó előtt. A házasság Párizsban sem szent többé, egy francia hírlap 1837-ből statisztikai adatokat közöl: „megszökött asszonyok: 1135; megszökött férjek: 2345; tökéletesen felbontott házasságok: 4175. Igazán boldogok: 13!”²³ A *Rajzolatok* és a *Honművész* arról adnak hírt, hogy az erkölcsi állapotok romlanak, növekedik a bűnözés, megjelenik a nyomor az utcán. Egy emigráns, aki a régi Franciaországot elhagyta, és csak a restauráció után tért vissza, az új Franciaországot igen rossznak, megváltozotttnak látja, s e benyomását így magyarázza: „a figyelmesség a szép nem iránt eltűnt, csak a nyilvános kereskedés a lényeges, elveszett a franciák szeretetreméltósága is. A pénz, a birtok az, aminek a mai Franciaország hódol...”²⁴ Szabadság helyett pénz az, aminek áldoznak.

A polgári erkölcs tehát kétarcú, értékeit, de már veszélyeit is summázza az *Athenaeum* ismeretlen cikkírója, szinte balzaci leleplező iróniával, s rámutat, a kitekintésben nem mások utánzása a lényeg, hanem az értékek keresése, a hazai hibák feltárása. Itt és most kell önmagunkból kiindulva tökéletesülni. A haladás legfőbb gátja: tudatlanságunk, a szellemi és kulturális elmaradottság. Ezért olyan fontos a francia kultúra fejlettségének bizonyítása a sajtóról, a könyvtárakról, a színházról, a zenéről, a művészetekről szóló hírekkel. A francia sajtó először is sokkal nagyobb erőt képvisel, mint az itthoni. Köszönhető ez elsősorban a sajtószabadságnak. Mme de Staël szerint: „Sajtószabadság az egy nemzetnek, mi a lelkiösmeret egyes embernek. Valamint ez figyelmezteti az egyént minden jóra s rosszra, amit elkövetett; úgy a sajtó egész nemzeteket.”²⁵ De köszönhető ez a másik félnek – az olvasóközönségnek. Olvasóink száma itthon alig hét-nyolc ezer, panasolja az *Athenaeum* tárcáírója, csaknem minden tizedik olvasó – író is.²⁶ Ugyanakkor Franciaországban „mindenki olvas, a kocsis, a tejesasszony, minden utcában van olvasószoba, több mint 300 Párizsban. Minden kávéház tart 5–50 újságot. Mindenütt olvassák az újságokat, híreit szó szerint nyelik, kapkodják.”²⁷ Mindenkinek megvan a kedvenc hírlapja, Párizsban a test szükségletei után első az újság!

Igen nehéz ugyanakkor a francia lapirodalomról teljes képet adni, olyan óriási a lapok száma, amely hónapról hónapra, hétről hétre változik. Nagy a különbség a „nagyhírlapok”, illetve a „kis journalok” között, nem tárgy vagy cél szerint, hanem módszereikben és eszközeikben. A „nagyhírlapok” mindig az idő forgásától függnek, a kor, a körülmények irányának hódolnak: „a kis journalok humorja ellenben minden párton felül emelkedik, s az élet forgatagát

23 Elegytár. Párisi házasságok statisztikája. *Társalkodó*, 1838, I, 32. sz., 124.

24 Egy szó Franciaország erkölcsi állapotjáról. *Athenaeum*, 1837, I, 3. sz., 19.

25 Böngészet. Mme de Staël a sajtószabadságról. *Athenaeum*, 1841, II, 13.

26 *Athenaeum*, 1842, II, 75. sz., 598.

27 Kistárcza. Betűevő francziák. *Regelő Pesti Divatlap*, 1844, 5. sz., 79.

a közemberi értelem elfogulatlan szemeivel tekintik” (pl. a Charivari), éppen ezért nélkülözhetetlenek.²⁸ A francia nemzet nagy többségének szokott olvasmányait nem könyvek, hanem journalok és szemlék teszik. Éppen ezért egy lap fennmaradásához és sikereihez feltétlenül szükséges, hogy „szelleme a nép egy részében gyökerezzen”. Ha az irodalmi oldal s a külső kiállítás nem elégíti ki a közönség ízlését, a lap nemsokára tönkremegy...²⁹ Bámulatos és követendő: a vezércikkek irodalmi stílusa (egyszerűség, világosság, hatásosság); a szerkesztők ügyessége és jártassága a fogalmazásban és kivitelben; az őszinteség, az elmésség, a bátor polémia (amely sohasem durva hangnemű); az újságok sokoldalúsága, a híres írók részvétele (főleg a tárcarovatokban). A szerkesztők mindig a jelen problémáit tartják szem előtt, az embert és a társadalmat, így szemléljük gyakorlati jellegű, s minden, ami nem korszerű, az kimarad az újságokból. A francia újságíró éppen ezért megbecsült ember, hírhez, méltósághoz juthat, s nem titkolja a nevét, „a francia ifjú éppen olly büszke, ha valamely journalba cikket ír, miként az angol, ha a parlamentben derék beszédet tart”.³⁰

Lehetetlen itt nem észrevennünk, a többi francia sajtóra vonatkozó hírt is elolvasva, a tendenciát: a hazai sajtó jobbításáról van szó.³¹ A legfontosabb felvetett kérdés: megszilárdult-e már nálunk az időszaki sajtó hatalma? Milyen folyóirattípus felel meg leginkább az itthoni állapotoknak, a hazai olvasók ízlésének, és hogyan lehet lassan, jobb újságok írásával és szerkesztésével a hazai közönség elvárásait átalakítani, angol és francia mintára európai színvonalúvá tenni? Kezdetben a szerkesztők célja, csupán „az életet, úgy, mint van, tarkán előrajzolni, ízlésnevelés a társasélet, s divatvilág emelésére a hazában”. A *Rajzolatok* című újság beköszöntője és mottója: „Élj hazádnak, nemzetednek, Szent a pálya, szent a cél” – még megfelel a biedermeier ízlésű, az életet világos és vidám, sötét és szomorú oldalaival, de mindig nyájas alakban látó olvasónak.³² A reformkor olvasói igénye azonban sokkal több ennél: legyen a folyóirat ismerettár, „versenyháza az elméknek”, emelnie kell a műveltebbek számát. Nem új folyóiratokat kell létrehozni, hanem a meglévőket kell jobbítani, a kiemelkedő íróknak kell egy-egy nagy folyóiratnál tömörülni.³³ Érdekes jellegzetessége a hazai sajtónak, hogy a hírlapok és folyóiratok a irodalom szervei. Éppen úgy, mint ahogy az akadémiai programban a irodalom áll a középpontban, úgy a lapok is inkább az irodalom terjesztői, mint a tudományoké vagy a művészeteké. A kevert műfajú lapok igen sok esetben vitát kavarnak: sokan fájlalják, hogy az egyetemes új irodalom zsurnalisztikává olvad fel, s ez „fél tudákosságot, a haza

28 Fekete Soma: Párisi képek. II. *Tudománytár*, 1843, 442; *Honművész*, 1839, 53. sz., 430.

29 I. m. *Tudománytár*, 1843, 402. sz.

30 *Litteratura*. *Honművész*, 1840, 83. sz., 671; *Honművész*, 1841, I. 37. sz., 293.

31 Csatári Ottó: A magyar időszaki irodalom. *Életképek*, 1845, I, 1. sz., 26; Sas Imre: Észrevételek az időszaki sajtó körül. *Életképek*, 1847, 9. sz., 257.

32 Munkácsy János: Beköszöntő. *Rajzolatok*, 1835, 1. sz., január 1.

33 Az időszaki iratokról. *Felső Magyar Országai Minerva*, 1836, 1. sz., 1-36.

szellemi elfajulását eredményezi”.³⁴ Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a hazai viszonyok között az olvasóközönség megnyerésére és növelésére a legmegfelelőbb műfaj a divatlap, de ezt is fejleszteni kell. A divatlapok nálunk átveszik a tudományos és szépirodalmi folyóiratok szerepét. Ismert tény, hogy ezt a feladatot, kivált az 1840-es években az *Életképek* tudja betölteni. Érdemes összehasonlítani egy-egy cikket a három legismertebb divatlap programjával.³⁵ Ami az *Életképek* 1846-os programjában új és korszerű: fő feladatának a polgári művelődés terjesztését tartja, de magyar szellemben, a legkiválóbb hazafias írók megnyerésével, akik egységes elveket vallanak. (Új az is, hogy az *Életképek* a Nemzeti Színház hivatalos közlönye lesz.) Végül a legfontosabb levont tanulság: korunk a zsurnalizmus korszaka, a sajtó a legnagyobb politikai hatalom lehet: „had-serege a közvéleménynek; leghatalmasabb fegyvere a kornak; mert fejlesztője, terjesztője az eszméknek és véleményeknek. Ezen új módja az eszmék terjesztésének két előnnyel bír: olcsóbb és sokkal gyorsabb. Könyvek által ez egy század történnék meg!”³⁶ Mindent összefoglalva és kiegészítve, Irinyi József leszögezi (Lamartine véleményéből kiindulva és francia sajtó példáján okulva): „az időszaki sajtó encyclopedia, melly mindent magában foglal, s visz a közönség bírószéke elé. Az időszaki sajtónak nem annyira a meggyőzésben, mint inkább a közfigyelmi ébresztésben, s mintegy összpontosítva tartásában áll fő célja.”³⁷ Ezért legyenek a cikkek: érthetőek, inkább mondottak, mint írottak; tudassanak minden bel és külföldi érdekes hírt, s terjedjenek ki a tudás minden ágára; értesítsék a polgárokat jogaik mibenlétéről, panaszoljanak el a közönség előtt minden jogtalanságot és méltatlanságot. Mondják el az emberek hiányait, vágyait, szenvedéseit; szigorúan támadják a visszaéléseket; védjék az igazságot, a nemzeti nagyságot, tekinteteket, érdeket kívül s a jólétet, szabadságot és rendet belül. „Beszélni a közvélemény nevében, de beszélni a közvéleménynek is! És mindezt tenni nem néha, de tenni csüggedés és halogatás nélkül, s eképp küzdeni, tudósítani, világosítani, tanítani, igazán bátran és becsületesen – ez az időszaki sajtó feladata.”³⁸ Irinyi tehát a politikai hitvallást és a politikai irányítást tarja a legfontosabbnak, így a negyvenes évek végén már nem a literatura terjesztése a lapok középponti iránya, külön kell válni attól.

Láttuk, hogy a sajtó a legfontosabb eszköz a szellemiek gyarapodásához, de ezt szolgálják a könyvkiadás, a könyvtárak is, először ezeket a segédeszközöket kell tehát fejlesztenünk, csak ezután léphetünk tovább. 1831-ben a francia sajtó

34 *Társalkodó*, 1836, II, 102.

35 Frankenburg Adolf: Nyílt levél az *Életképek* olvasóihoz. *Életképek*, 1846, II, 17. sz., 513–518; Vahot Imre: Szerkesztői számadás. *Pesti Divatlap*, 1844, utolsó szám, 177; Előfizetőinkez. *Honderű*, 1843, II, 1. sz., 1–3.

36 Garay János: A magyar írók s irodalom Pesten, 50 év előtt és most. *A Kisfaludy Társaság Évtáplajai*, 1846, V, 2. rész., 138–157; Irinyi József: A szépirodalom a politikai lapokban. *Életképek*, 1845, II, 7. sz., 197–202.

37 I. m. 200.

38 I. m. 201.

5063 új művet adott ki, ebből 979 politikai tárgyú volt. Párizsban nyolcvan könyvnyomtató működik, a párizsi királyi nyomtatóműhelyt 1528-ban alapították, azóta 1400 ritka és nevezetes munka jelent meg.³⁹ A könyvkereskedést fel-lendítik az ügyes üzleti fogások, például a fillér-tár alapítása angol mintára.⁴⁰ A kölcsönkönyvtárakról egyébként a *Rajzolatok* és a *Honművész* többször is tudósít.⁴¹ A leggazdagabb könyvtár kétségkívül a párizsi királyi könyvtár. Impozáns adataiból Bajza József a következő tanulságot vonja le a hazai olvasók számára: „Mit mondjanak a komolyabb tudományok barátai, a könyvtárak után szomjazók hazánkban? Hány könyvtárunk van nekünk a szó saját értelmében nyilvános, hol ne a könyvtárnok személyes kegyeitől függne minden? És mégis azt kívánjuk, hogy tudós férfiakkal bírjunk! Mintha azok minden segéd-eszközök nélkül egyszerre felkészülten Minervaként előugorhatnának!”⁴² Schedel Ferenc 1844-ben újítja meg indítványát a még mindig hiányzó Nemzeti Könyvtár ügyében, és hangsúlyozza: csak így teljesezhet ki nemzeti irodalmunk ismerete egész népünk körében!⁴³ Irodalmunk terjesztése pedig az olvasóvá nevelés, könyvnyomtatás és a könyvárusítás fejlesztésével segíthető. Az újságok is megvizik a hírt az új könyvekről, de ez még nem elegendő, mert a magyar könyveket főleg német könyvárusok árulják, a kiadók nem ismerik eléggé a legkiválóbb írókat, a kor olvasóközönségének szükségletét (inkább külföldi mintára kell könyvet írni), szakmailag tájékozatlanok, s a magyar írók könyveit nem árusítják. Vidéken pedig még rosszabb a helyzet, pedig „újjászületésünk is csak az irodalom terjesztésétől függ”.⁴⁴

A kultúra terjesztésének fentebb említett lehetőségei mellett más fórumai is vannak: a színház, az opera, a képtárak, a hangversenyek stb. Ezek közül a legfontosabb szerep a színházé lehet – lehetne. Az 1837-ben megnyitott magyar Nemzeti Színház a negyvenes években be is tölti ezt a feladatot, mint legfontosabb nyelvterjesztő és kedveltető közintézet. Hivatása a szívet és lelket magasabb műveltségre emelni, a nemzetiség és a művészet ügyét képviselni. Hol van azonban a mi színházi életünk a párizsitól, ahol a bőség zavara figyelhető meg – mind a színházak számában, mind az előadott darabok özönében. A külföldi hírekben közölt tudósítások állandóan ezt bizonygatják statisztikai adatokkal is, pletykákkal is. (Opera királyi színház, Théâtre français, Olasz theátrum, a Vígoperák színháza, az Odeon, sőt van még vízi színjáték és a gazdag írók magánszínházai.) A legdivatosabb műfajok a vaudeville és a zenés darabok, divatos szerzők: Scribe, Paul de Kock, Dumas és a legünnepeltebb

39 *Athenaeum*, 1840, 11. sz., 176.

40 Egyveleg. *Honművész*, 1834, 60. sz., 476.

41 *Honművész*, 1840, sz. 12.; *Rajzolatok*, 1836, II, 58. sz., 451.

42 Egyveleg. *Athenaeum*, 1840, I, 47. sz., 751. (XXX=Bajza József.)

43 Schedel Ferenc indítványa. *Kisfaludy Társaság Évlapjai*, 1844, VII, 38–40.

44 Irodalmunk terjesztése ügyében (E-i.) *Életképek*, 1845, 16. sz., 485–489.

színésznő, Rachel.⁴⁵ A *Pesti Divatlap* mulatságos hírt közöl egy párizsi lap nyomán: „a néhány szót, mit színházainkról mondhatnánk, legjobban az ördög történetének lehetne címezni, mert a divat birodalma olly hatalmas, hogy minden színház az ördöggel foglalkozik, kisebb, nagyobb mértékben – de az ördögös darabok szerzői mind jobb ördögök, semmint gondolná az ember...⁴⁶ A színészek életéről is megtudunk valamit: 1840 óta színészi segélyegyesület működik Párizsban, Scribe, Delavigne és Meyerbeer alapítványa, akik pénzzel segítik a szegényebb színészeket. Ugyanebben az évben színészi iskolát is alapítanak Párizsban. A francia színészetről részletesen és hozzáértően egy hazai színész tudósít a *Regélő Pesti Divatlapban*: Egressy Gábor.⁴⁷ Még a színházi élmények is azt mutatják, hogy a „világ szíve itt dobog”. A színpadi technika, a díszletek, a költészet és a színészet a legmagasabb fokú, a színházat ostromló nép is tömördek, itt tollukból megélnék az írók!⁴⁸ Nálunk azonban az írói tulajdont nem becsülik, pedig az írónak joga van a munkájából eredő jövedelemhez. A költő akkor teszi meg az első lépést, amikor a drámáját megírja, azután már a közönségen és a színházon lenne a sor, hogy az írórt pártfogolja. „Mindaddig valódi irodalmunk nem lesz, míg az irodalom el nem tartja embereit s nemzeti színházunk sem lesz addig”, figyelmeztet Vörösmarty is.⁴⁹

A sajtó minden területre kiterjedő figyelmét, a „kitekintés” alaposágát a társ-művészetekről szóló hírek is jelzik. Zene, hangverseny, hírek a párizsi Conservatoire-ról a Hangászat rovatban. A *Honművész* ad néhány adatot a francia építészetéről (hogyan a restaurálják a régiségeket Párizsban), s ír a híres 18. századi francia építészekről (Blondel, Mansart, Antoine). Ugyanebben a divatlapban szerepel a festészet rovat is.⁵⁰ Végül talán legtöbb apró hír a híres emberek szobrainak felállításáról szól. Szobrot állítottak: Napóleonnak, Montaigne-nek, és Montesquieu-nek, Corneille-nek, Molière-nek szerte az országban – és a szabadság istennőjének is Párizsban. „A szobornak szárnya van, jobbában égő lámpát, baljában széttörött bilincseket tart, egyik lábát a légből emelve, a másikat egy földtekére téve. Arcza nyugat felé van fordulva.”⁵¹ Mindez bizonyítja, hogy a francia nem feledkezik meg azokról a fiairól, akik a francia szellemet emelték, és használtak hazájuk hírének-nevének, s erre még anyagi áldozatot is képesek hozni, igaz, nem mindenkiért és nem mindenki egyformán. Az európai polgárosulás tűzhelye Franciaország, s a vajúdás, az átalakulás szinte minden területen

45 Külföldi játékszín. *Honművész*, 1834, 36. sz., 287; 1836, 72–73. sz., 576.

46 Külföldi hírek. *Pesti Divatlap*, 1844, 15. sz. 28.; E témával kapcsolatban érdekes, hogy a *Pesti Divatlap* 1844, 16. sz., 44. lapon hírül adja: Petőfi ismét nagyobb költeményt írt, sokat ígérő cím alatt: A pokol titkai.

47 Francia színészetről, I. *Regélő Pesti Divatlap*, 1844, 4. sz., 50; 16. sz., 241.

48 Egressy Gábor levele. *Honderú*, 1843, II, 25. sz., 836.

49 Vörösmarty Mihály: A színházi dráma jutalomról. *Athenaeum*, 1842, II, 1–2.

50 Festészet. *Honművész*, 1834, 101. sz., 803; 1835, 4. sz., 18; 1840, 16. sz., 123.

51 Szobrászat. *Honművész*, 1840, 76. sz., 80. sz., 613; 645.

pozitívumokat és negatívumokat mutat. De a francia szellem felé fordulással a magyar időszerzői sajtó elsősorban pozitív példákat akar adni a hazai művészeti élet fellendüléséhez.

Párizs bemutatása azonban nem lenne teljes a „külalakra”, „divatra” vonatkozó tudósítások, pletykák nélkül. A mindennapi pesti polgár szívesen olvas nem mindennapi híreket, például a közismert francia írók, emberek magánéletéről, a pesti hölgyek pedig a párizsi divatot akarják követni. A vegyes tartalmú divatlapok a társadalom szélesebb rétegeihez szólnak, hiszen egyszemélyben töltik be az irodalmi, kulturális, társadalmi és ismeretterjesztő feladatot. Az ismeretterjesztésben pedig igen fontos szerepe van a Párizsról szóló kis híreknek, melyek összessége tükrözi a közvéleményt, a közízlést, de alakítja, formálja is azt. Szinte kivétel nélkül minden egyes 1830/40-es folyóirat szentel egy rovatot az ilyen jellegű híreknek: például Pesti Salon (*Honderű*); Különféle (*Regélő*); Pótléktár (*Társalkodó*); Mulattató (*Athenaeum*); Hölgysalon (*Életképek*); Divat (*Honművész*) stb. Érdekes azt is megfigyelni, hogy a lapok profiljuknak és olvasóközönségüknek megfelelően találják és rendszerezik ezeket a híreket. Az előkelőbb közönségű *Honderű* a fényes mulatságokról, bálakról tudósít a pesti hölgyeknek, a *Honművész* e hírek közlésében is mértéktartó, a *Társalkodó*, a *Rajzolatok* vagy a *Regélő* vegyesen közöl, szinte mindent mindenkinek „elegyít”. Az *Athenaeum* és az *Életképek* sem maradnak ki a sorból, de a pletykákat, némi maliciózus éllel, főleg mulattatónak szánják. „Páris – maga Franciaország, melynek koszorúja a város, Európa kebelén menyasszonyi ék gyanánt ragyog, Páris az egész művelt világnak fővárosa, minden egybegyűjtve van, a minden új itt támad!”⁵² Új például: a fényűzés a divatáru üzletekben, díszítés és ragyogás a színésznők hálószobáiban. Divat: a vendéghaj viselése, a legyező, az előkelő hölgyek nemcsak a kandalló mellett, hanem kikocsizás közben is „czigaroznak”, és harmincas korú hölgyek a legdivatosabbak, mert ezek a hölgyek nagyobb szabadságot élveznek, mint a fiatalabbak. A férfiak számára pedig a szakálldivat után beköszöntött a bajuszdivat: rövid, hegyesített bajusz, mint a szurony hegye. Divat a híres emberek ritkaságainak eladása, és főleg beszerzése, minden áruba bocsátható tehát, csak legyen, aki megvegye (például az akasztott ember kötelét is árulják). Különös hír: divat hosszú parlamenti beszédeket tartani.⁵³ Milyen lehetőségek és helyszínek adódnak az élet élvezéséhez? A szalonélet táncmulatságai – tánc a Tuileries-ben, tánchelyek a sorompókon kívül a köznépek, mezei bálók. Szórakozást lehet találni az egyre szaporodó klubokban, a nyári muzsikáló estéken a szabad ég alatt, a kávéházakban, ahol egyfelvonásos darabokat is előadnak, és az orosz szaunarendszerű fürdőkben. Az élet forгатagához tartozik, hogy olvashatunk a párizsi bűnözés növekedéséről, tolvajokról és gyilkosokról, szélhámosokról nyárspolgár pukkasztó, elrettentő híreket, pletykákat és „kacsákat”, melyek elképesztő bőségben záporoznak az olvasóra,

52 Páris. (Aláírás nélkül). *Társalkodó*, 1832, 21. sz., 83.

53 A Charivari nyomán. *Társalkodó*, 1841, 35. sz., 140.

izgatják fantáziáját, s szinte lehetetlen elkülöníteni az álhíreket a valódi adatokat közlőktől.⁵⁴ Lényegében az összkép a fontos – a külhírek középpontjában még ilyen jelleggel is Párizs áll lüktető, eleven követendő példaként.

Érdekes ellenpontként pedig ott van a tanulság, melyet a párizsi magyar vonatkozású hírekből levonhatunk: mit tudnak Párizsban rólunk, mit jelent Magyarország a világnak, Európának? A hírekből kiolvasható – szinte semmit. Párizsban korántsem lelhető fel a magyar szellem hatása. Tulajdonképpen azt sem tudják, hol található Magyarország. Az első francia útbeszámolót François-Sulpice Beudant írja Magyarországról, aki 1818-ban járt nálunk, 1848-ig szinte alig-alig valaki. Mégis, meg kell említenünk Bernard le Calloc’h, az ismert Kőrösi Csoma Sándor kutató, író, történész felfedezéseit, aki két francia utazó nevét említi még egyik könyvében: Jean-Baptiste Lemouton de Boisdeffre (1785–1852), és Jean-Charles de Besse (1765–1841). Az előbbi 1826-tól a pesti egyetem angol lektora, író és műfordító. Ő volt Shakespeare több művének első magyar fordítója. 1831-ben feleségével egy leánynevelő intézetet nyitottak Pesten (Teleki Blanka előtt 15 évvel). Miután öt nyelven beszélt, 1846-ban kiadatott egy új francia nyelvkönyvet nálunk. A másik érdekes utazó, Jean-Charles de Besse (azaz Ógyallai Besse János) igazából magyar származású, Párizsban él: újságíró, főszerkesztő, irodalmár, a *Mercur* „étranger” című párizsi folyóiratban ír a magyarokról az 1830-as években. Nyelvünk származását kutatja, vagy a magyar irodalom európai jelenlétét bizonygatja. Törökül is megtanul, török nyelvtana franciául 1829-ben Pesten is megjelent. Sőt, őshazakutató akart lenni, hitt abban, hogy a magyarok őshazája a Kaukázusban van. Róluk azonban a francia vagy magyar lexikonok nem tesznek említést.⁵⁵ Politikailag jelentéktelenek voltunk. Az útbeszámolók egy még veszélyesnek tartott ország iránti „bűvölettről árulkodnak, ahol a látogatók az egzotikumot keresik”.⁵⁶ Egy párizsi hírlap szerint hazánk egyik legnépesebb városa, Debrecen Kis-Ázsiában fekszik, a tokaji bor pedig nincs is, vagy ha van, az ausztriai szőlőhegyeken található.⁵⁷ A francia újságok csupán két vonatkozásban emlegetik hazánkat: cigányzene és csárdás. Veszter Sándor és bandája nagy sikert arat a párizsi Vaudeville színházban: „quelle mélodie et quelle force!” kiáltozták. Szinte minden párizsi lap dicséri a magyar táncot és muzsikát. Vajda Péter, saját véleményét is hozzáadja az előbb említett francia újságíróéhoz: „a franciák nem győzik eléggé csodálni eredeties, férfias, s otthon mégis annyira elhanyagolt magyar táncunkat... A magyar az embert tartozik tisztelni Veszterben, ki sikerre vitte a magyar művészi nevet

54 *Életképek*, 1848, 7. sz., 210; *Társalkodó*, 1837, 50. sz., 200; *Honművész*, 1838, I. 43. sz., 335.

55 Vö. Bernard Le Calloc’h: *Magyarok Franciaországban, franciák Magyarországon*. Vác, 2005, 90–96.

56 Vö. Catherine Horel: *Francia utazók Magyarországon (1818–1910)*. Kossuth, 2021, 7. Bevezetés. François-Sulpice Beudant: *Voyage minéralogique en Hongrie pendant l’année 1818*, Paris, 1822.

57 *Regélő*, 1837, 84. sz., 672; *Rajzolatok*, 1837, 4. sz., 32.

honunk határain túl...⁵⁸ Míg a párizsi néző csupán a kuriózumot keresi Veszter Sándor táncában, a tudósító a nemzeti büszkeséget, a magyar művészet magas színvonalú terjesztését dicséri.

Az *Athenaeum* Egyveleg rovata tehát kettős feladatot teljesít: párizsi hír, de előtérben már a nemzeti tudat, magyarságtudat, itt és most kell kultúránk színvonalát emelni, s egyben kapcsolódni az európai fejlett kultúrához. Ugyanezt a tendenciát követik a Liszt Ferenc párizsi sikereiről szóló hírek. Ő a párizsi közönség kedvenceinek egyike, barátja Lamennais, Victor Hugo, Sue, George Sand (le is festették barátai körében). Többször ír Jules Janin is Lisztről superlativuszokban, de Liszt most már inkább francia, mint magyar. „Vajha átlátná hibáját, s honjáról se feledkeznek meg.”⁵⁹ Egy korabeli hír szerint egyetlen francia könyv jelent meg hazánkról: *Essai Historique sur l'origine des Hongrois*. A lelkes és fiatal író, Auguste de Gerando, ki Erdélyből házasodott, neje Teleki Emma grófnő, több éven keresztül ismerkedett a hazai nyelvvel, szokásokkal, adatokkal, a magyarság őszinte barátja lesz.⁶⁰ Hogy Európa igazán nem ismer bennünket, így a franciák sem, tény. De erről a tájékozatlanságról a franciák nem tehetnek, erről mi tehetünk elsősorban, és ezen nekünk kell változtatni. Az egyik legműveltebb európai gondolkodású írónk, Erdélyi János figyelmeztet erre: „Azért én Párizst szeretem – e város és vele az egész Franciaország minden balvélemények dacára is nyert előttem, úgy erkölcsileg, mint polgárilag. Sehol sincs több téve egyesek és az álladalom részéről az emberiség javára, sehol sincs több áldozva művészet és tudomány előbbvitelére, sőt el lehetne mondani, hogy az embert, a polgári társas embert a föld egy nemzete sem becsüli annyira, mint a francia, és éppen ez oka annak, miért kellett éppen ott kiütni az emberiség jövőjét elhatározó forradalomnak.”⁶¹ Ez az Erdélyi idézet jövőbe tekintően öszszegzi a fenti elemzés tanulságait. Szinte Széchenyi eszméinek párizsi megvalósulásáról van szó, nem csoda, hogy Erdélyi politikai következtetésekre használja tapasztalatait, „politikai életünk éppen e francia szellem felé hajlik legújabb időben...”⁶² Más kérdés, hogy a kétszáz évvel ezelőtti reformkori vára-kozásoknak, lelkesedésnek mi lett a sorsa.⁶³

58 Vajda Péter tudósításai Bloch Mór alapján. *Athenaeum*, 1840, I, 21. sz., 336; 1840, I, 26. sz., 416.

59 Hangászat. *Honművész*, 1834, 495; *Athenaeum*, 1939, I, 13. sz., 207; *Honderú*, 1844, I, 20. sz., 645.

60 Pesti Salon. Heti Szemle. *Honderú*, 1844, I, 17. sz., 560. De Gerando-nak 1845-ben újabb két kötetes műve jelenik meg franciául Erdélyről: *La Transylvanie et ses habitants* címmel. 1848-ban pedig (magyarul és franciául) *Politikai közszellem Magyarhonban a francia forradalom óta*. De Gerandó-ról részletesen Bajomi Lázár Endre ír: Teleki Emma életéről és műveiről. In *Arpadine. Kalandozások a magyar-francia kapcsolatok múltjában*. Bp. 1980, Szépirodalmi Könyvkiadó, 96–149.

61 Párizstól Lyonig. Márcz. 1845, Erdélyi János. *Pesti Divatlap*, 1847, 1. sz., 23–28.

62 *Életképek*, 1847, II, 16. sz., 510.

63 Mindezt lásd részletesebben: Madácsy Piroska: *Francia szellem a magyar reformkorban*. JGYTF, Szeged, 1992.